

“Saveyra ” Dergisi Bağlamında Urdu Edebiyatında Eleştiri

Criticisms in Urdu Literature in the Context of “Savera ” Magazine

Zarghona KANWAL¹ , Hakan KUYUMCU²

Öz

Bu çalışma Pakistan’da İlerici hareketin öncü dergilerinden biri olan *Saveyra*’da 1947-1974 tarihleri arasında İlerici Yazarlar Derneği ile Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar (Halka-yı Erbab-ı Zevk) Topluluğunda yer alan yazarların edebi eleştirilerinin araştırılması amacıyla kaleme alınmıştır. Salim-ur Rahman’ın önderliğinde ve Ahmed Nedim Kasmi’nin editörlüğünde 1946 yılında yayın hayatına başlayan *Saveyra* birçok Marksist ve sol düşünceye sahip yazarların edebi ve siyasi düşüncelerini yayınladığı önemli dergilerden biri oldu. Ayrıca bu dergi, İlerici Yazarlar Hareketi ve Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu Hareketi’nde yer alan Urdu kalem erbabının edebi eleştirilerini içeren çeşitli makalelerin yayınlanmasında büyük katkı sağlamıştır. Edebi ve kültürel makalelerin dışında edebi eleştiri makaleleriyle edebi eserler incelenip eleştirilmiş yine aynı kapsamda yazarların biyografileri ve eserleri de incelenmiştir. Böylece *Saveyra* siyasi ve politik mesajlar vermenin yanında edebi bir düşüncesinin de olduğunu okuyucularına yansıtmıştır. *Saveyra* Pakistan’da edebiyatın amacı ve rolü üzerine entelektüel tartışmaları teşvik etmek için yaratıcılık ve eleştiri üzerine yazılara önem vermiştir. Farklı bakış açıları ve renkliliği sayesinde *Saveyra* dergisi Saadet Hasan Mantu, Mümtaz Şirin, Ali Serdar Caferi, Miraci, İhtişam Hüseyin gibi pek çok genç yazar ve şairin düşüncelerini aktardıkları bir platform haline gelmiştir. Edebi eleştiri bu yazarlar sayesinde kimlik bulmuştur. Mamafih, Pakistan’ın kültürel kimliği şekillenmiş, farklı etnik kökenden gelen yazarların eserleri okuyucuyla buluşmuş hem edebi hem de kültürel açıdan *Saveyra* dergisi bir köprü vazifesi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Saveyra, Salim-ur Rahman, İlerici Yazarlar Derneği, Urdu edebi eleştiri, Mantu, Miraci

ABSTRACT

This study has been organised to examine the literary criticism of writers who participated in the Progressive Writers’ Association and Halqa-e Arbab-e Zouq between 1947 and 1974 in Savera, the leading journal of the Progressive movement in Pakistan. Savera became one of the most important journals in which a large number of Marxist and leftist writers published their literary and political thoughts. It also contributed to the publication of articles containing literary criticism of Urdu writers within the Progressive Writers’ Movement and

¹Government Graduate College, Urdu Department, Multan, Pakistan

²Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, Türkiye

ORCID: Z.K. 0009-0001-8375-6932;
H.K. 0000-0003-3927-8782

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Hakan Kuyumcu (Doç. Dr.),
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümü, Konya, Türkiye
E-posta: hkuyumcu@selcuk.edu.tr

Başvuru/Submitted: 13.01.2025

Kabul/Accepted: 20.02.2025

Atf/Citation: Kanwal, Zarghona, Kuyumcu, Hakan. “Criticisms in Urdu Literature in the Context of “Savera ” Magazine.” *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 46 (2025), 451-465.
<https://doi.org/10.26650/jos.1618977>

Halqa-e Arbab-e Zouq. The journal covered a wide range of literary and cultural articles, criticism, biographies and works of writers. This reflected the journal's commitment to providing a platform for a variety of intellectual discourses covering both literary and political dimensions. Savera's literary criticism section has played an important role in stimulating intellectual debate on the purpose and role of literature in Pakistan. The magazine's diverse perspectives and rich content have contributed to making it a platform for new writers and poets such as Saadat Hasan Mantu, Mumtaz Shirin, Ali Sardar Jaafari, Miraji and Ehtisham Hussain. These writers helped establish literary criticism as a distinct genre. Pakistan's cultural identity was significantly influenced by this journal, which facilitated the dissemination of the works of writers from different ethnic backgrounds and served a function for literary and cultural exchange.

Keywords: Savera, Salim-ur Rahman, Progressive Writers Association, Halqa-e Arbab-e Zouq, Mantu, Miraji

EXTENDED ABSTRACT

Urdu literature is characterized by a deep-rooted historical tradition and encompasses various literary genres and movements. The significance of literary journals in the development of literature cannot be underestimated; these journals function not merely as platforms for the production and consumption of literature, but also as crucial spaces where critical thinking is shaped and different aspects of literature are debated. Since the second half of the 20th century, significant transformations have occurred in Urdu literature, with writers and critics seeking to define the role of literature within a rapidly changing socio-political context. The influence of Western literary theories on Urdu literary criticism has increased, with structuralism, post-structuralism, and postmodernism becoming particularly prominent in academic circles. Consequently, journals and newspapers have played a noteworthy role in fostering literary criticism, with major critical discussions emerging through these publications.

Among the most significant literary journals, *Shab Khoon* by Shamsur Rahman Faruqi, *Awraq* by Wazir Agha, *Funoon* by Ahmad Nadeem Qasmi, and *Irtiqa* by Muhammad Ali Siddiqui are particularly noteworthy. In this context, *Savera* (سویرا) by Muhammad Saleem-ur-Rahman also merits particular attention. This journal featured Urdu poetry, short stories, essays, and literary criticism, addressing literary debates, linguistic constructions, and major schools of criticism, including progressive, impressionistic, esthetic, and psychological, using a scholarly approach. *Savera* made significant contributions to the science of criticism, deepening literary critique at both methodological and theoretical levels.

The present study aims to identify critical essays published in *Savera* between 1947 and 1974 in the context of the Progressive Writers' Movement (Taraqqi Pasand Musannifin Tehrik) and the Circle of Esthetes (Halqa-e Arbab-e Zauq). Due to the illegibility of page numbers in some issues of the journal, only the titles and the number of articles have been mentioned.

It is important to note that a group within the Progressive Writers' Association (Taraqqi Pasand Musannifin Tehrik) was dissatisfied with the organization's adoption of an overtly political identity and opposed the politicization of progressive literature within the domain of

literature itself. The manifesto published at the conclusion of a conference organized by the Progressive Writers' Association in Lahore in November 1939 was so politically charged and radical that it was difficult to distinguish it from the Communist Party's manifesto.

Writers such as Saadat Hasan Manto, Muhammad Din Taseer, Akhtar Hussain Raipuri, Aziz Ahmad, and Mumtaz Shirin categorically rejected the manifesto, arguing that the utilization of literature as a mere instrument of propaganda would compromise literary freedom. Consequently, they were expelled from the association. Despite the official withdrawal of the manifesto during the Progressive Writers' Conference in Karachi in 1952, the damage to the association and the movement had already been significant by that time. The continuation of this literary trend, however, was eventually brought to an end by government oppression and violence, which led to the dissolution of the Progressive Writers' Association.

Following this concise overview of the Progressive Writers' Association, the focus now shifts to the establishment of *Savera* in Lahore in 1946—a city that functioned as the epicenter of anti-colonial mobilization—and its inaugural publication in January 1947. During this period, Urdu literature, inclusive of its critical tradition, underwent a profound influence from the legacy of the Progressive Writers' Movement. Concurrently, the Halqa-e Arbab-e Zauq movement emphasized the concept of “pure literature,” rooted in esthetic authority. During the political and literary turbulence of the post-Partition years, *Savera* sought to explore these dynamic forces. From its inaugural issue, the journal emphasized carrying forward the torch of progressive literature, adopting the role of a “revolutionary” or “activist” literary journal rather than producing literature purely for the sake of art.

The first phase of *Savera* (1947–1953), known as the Progressive Development Period, consisted of issues 1 through 14–15. The first issue was published with the *Index of Modern Artists' Thoughts* on its cover. However, with the third issue, this motto was changed to “*The Interpreter of Progressive Artists' Thoughts*.”

During this period, *Savera* prominently featured the literary critiques of leading figures in *critical realism*, including Ehtisham Hussain, Akhtar Hussain Raipuri, Zahir Kashmiri, Majnun Gorakhpuri, Ibadat Bareilvi, Sajjad Zaheer, Aziz Ahmad, Mumtaz Shirin, Bari Alig, Sardar Jafari, Saadat Hasan Manto, Mirza Muhammad Hussain, Muzaffar Ali Syed, Arif Abdul Mateen, Khalid Ghaznavi, Abid Hasan Manto, Riyaz Javid, and others. These progressive critics, influenced by Marxism, emphasized the psychological, class-based and ideological dimensions of literature and writers, alongside their social relationships.

In literary criticism, understanding the psychological and intellectual dispositions of writers, as well as their external and societal influences, was considered essential. Progressive critics acknowledged the necessity of reflecting external and social realities in literature while also embracing transcendence and the imaginative world within literary expression.

A general analysis of the writings published in *Savera* reveals that this journal played a prominent role in the development of the Urdu critical tradition. This work contributed

significantly to *critical realism*, which emerged as a dominant literary movement in post-Partition Urdu literature. Notably, issues published in the aftermath of Partition displayed a distinct leftward shift. Between issues 3 and 11, the editorial policy adopted a radical stance; however, in later issues, this radicalism softened, and the journal maintained its identity as a liberal publication dedicated to progressive literary and social objectives.

In the early issues, writers from the Progressive Writers' Movement were regular contributors, while in later issues, authors affiliated with the Halqa-e Arbab-e Zauq, known as the second modern literary movement, engaged in literary criticism. These later contributors approached literature primarily from an artistic perspective, prioritizing esthetic concerns over social and political dimensions. Despite the ideological differences between these two literary groups within the Pakistani literary movement, Saveria functioned as an impartial platform, publishing works from both factions. The journal examined classical and modern examples of Urdu literature and analyzed writers and works from different periods. Additionally, cultural criticism, literary movements, poetry and literary theory, and social issues were the central themes of the study. During the editorial tenures of figures such as A. Nadeem Qasmi, Ahmad Mushtaq, and Salahuddin Mahmood, Saveria, published writings representing diverse critical perspectives, including Marxist criticism, reformist criticism, objective criticism, esthetic criticism, psychological criticism, impressionist criticism, and critiques emerging from Islamic and Pakistan-specific neo-schools. The critical trends in Pakistani literary history can be clearly observed in the critical essays published in Saveria.

Giriş

Urdu edebiyatı, köklü tarihi geleneğe sahip olup farklı edebi türleri ve akımları bünyesinde barındırır. Bunların gelişimde edebi dergilerin önemi küçümsenemez. Çünkü bu dergiler sadece edebiyatın üretilip tüketildiği platformlar olmayıp, eleştirel düşüncenin biçimlendiği, edebiyatın çeşitli yönlerinin tartışıldığı önemli mecralardır. 20. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla Urdu edebiyatında yazarlar ve eleştirmenlerin hızla değişen sosyo-politik ortamda edebiyatın yerini tanımlamaya çalışmasıyla önemli değişimler meydana gelmiştir. Batı kaynaklı edebi teorilerin Urdu edebiyatı eleştirisi üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır. Yapısalcılık, post-yapısalcılık ve postmodernizm, özellikle akademik alan da, Urdu eleştirmenlerinin eserlerine girdi. Dolayısıyla dergiler ve gazeteler de eleştiriyi teşvik etmede kayda değer rol oynamış, önemli eleştirel tartışmalar bu dergiler sayesinde yeşermiştir. Şams-ur Rahman Faruki'nin *Şab Hun*'u, Vezir Ağa'nın *Avrak*, Ahmed Nedim Kasimi'nin *Fünun*, Muhammad Ali Siddıki'nin *İrtika*'sı aynı türden önemli dergiler olarak anılmaya değerdir. Bu bağlamda Muhammed Salim-ur Rahman'ın *Saveyra* (سویرا)'sı da ön plana çıkmaktadır. Urduca şiirler, öyküler, denemeler ve edebi eleştirilere bu dergide yer verilmiş; edebi tartışmalar, dilsel yapılandırmalar ve başlıca eleştiri ekolleri (ilerici, izlenimci, estetik, psikolojik vb.) bilimsel bir dille ele alınmış ve eleştiri bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. Öyle ki metodolojik ve teorik boyutlarda edebi eleştirinin derinleşmesine büyük katkı sağlamıştır.

Bu makalede Terakki Pasend Musannifin Tahrik¹ (İlerici Yazarlar Hareketi) ve Halka-yı Erbab-ı Zevk² (Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu/Estetikçiler Topluluğu) bağlamında *Saveyra* dergisinde 1947-1974 tarihleri arasında yayınlanmış eleştiri yazıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Derginin bazı sayılarının sayfa numaraları okunamadığından sadece makalenin adını ve sayısını zikretmekle yetinilmiştir.

1 Bu hareket Hint alt kıtasında Müslüman Urdu edebiyatçıları tarafından Encumen Terakki Pasend Musannifin-i Hind olarak adlandırılırken Hindu edebiyatçıları tarafından Akhil Bhartiya Pragatişil Lekhak Sangh adıyla bölünme öncesi başlatılmış bir harekettir. Bu hareket XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Londra'da toplumsal sorunlara dikkate çekmek ve sosyal adalet için mücadele etmeye hazır Saccad Zahir'in önderliğinde Hintli yazarlar tarafından kurulmuştur. Anti-empyralist ve sol görüşlü ilerici Yazarlar olan bu grup eski dogmalardan ve mezhepçiliğin yarattığı ayırıştırma toplumu kurtararak insan sevgisini ve ona bağlı gerçek değerleri estetik unsur yapmaya çalıştılar. Müslüman ve Hindu ileri gelen yazarlar örneğin: Ahmed Ali, Ecaz Hüseyin, Ehtişam Hüseyin, Vikar Azim, Raghuputi Sahay Firak, Shivdan Singh Chauhan, Kanhaiya Lal Munşi vd. harekete can suyu oldular. 1936 yılında başlayan bu hareket 1954'e gelindiğinde artık eski hareketliliğini kaybetti. Hareket içerisinde yer alan yazarların uyumsuzluğu, sosyal yapıdaki değişiklikler ve amaç noktasında hedeften uzaklaşmalar sonrasında Hareket görüşlerini yayma ve kuvvetlendirme noktasında bir daha kongre düzenleyemez hale geldi. Ayrıntılı bilgi için bk. Anvar Sadid, *Urdu Edeb ki Tahrikin* (Karaçi: Encumen-i Terakki Urdu, 2004).

2 Başlangıçta İlerici Hareket içinde yer alan bazı yazarlar, bu hareketin siyasete yönelmesi ve estetik unsurlardan uzaklaşması sonucunda yeni bir grup oluşturdular ve oluşturdıkları bu gruba da Halka-yı Erbab-ı Zevk adını verirler. Başlangıçta 29 Nisan 1939'da Dastanguyan topluluğu olarak Kayyum Nazar, Nesim Hicazi, Şiy Muhammed Ahtar ve Tabiş Sadiki'nin önderliğinde kurulmuştur. Bu isim daha sonra Halka-yı Erbab-ı Zevk olarak değiştirilmiştir. Hareket ilerici akımın esaslarının yanında manevî keyfiyet ve psikolojik unsurları da bünyesine dâhil etmiştir. Ayrıca hareketin amaçlarına estetik, simgeci ve özgür şiirin gelişmesine destek olmak ve politik tüm oluşumlardan uzak durmak ilave edilmiştir. Pakistan'ın kuruluşundan sonra da pek çok oluşan akım dolaylı veya doğrudan Halkanın etkisi altına girmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Kemal Çakmakçı, "Halka-yı Erbab-ı Zevk ve Urdu Şiirine Yansımaları", *Tidsad*, sy 15 (2017): 355-63., Asuman Belen Özcan, *Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği: Urdu* (Ankara: Hdy yayınları, 2012).

İlerici Yazarlar Derneği Bağlamında Eleştirel Yazılar

İlerici Yazar Derneği'nin tamamen siyasal bir kimlik kazanmasından rahatsız olan ve ilerici edebiyat olgusunu edebiyat içinde siyasallaştırmak istemeyen bir grubun olduğunu da belirtmemiz gerekir. Kasım 1939'da Lahor'da İlerici Yazarlar Derneği'nin düzenlediği konferans sonunda yayınlanan Manifesto, o kadar politik ve aşırıydı ki, onu Komünist Partinin manifestosundan ayırmak zordur. Edebiyatı tamamen propaganda aracı olarak kullanmanın edebi özgürlüğü sınırlayabileceğini savunan Saadat Hasan Mantu ve Muhammad Din Tasir, Ahtar Hüseyin Raipuri, Aziz Ahmed, Mümtaz Şirin manifestoyu kabul etmediler ve bunun sonucunda dernekten ihraç edildiler. 1952'de Karaçi'de düzenlenen İlerici Yazarlar Konferansında bu manifesto geri çekildi, ancak o zamana kadar dernek ve hareket çok zarar gördü ve edebiyatta bu edebi akım devam etse de hükümetin baskı ve şiddeti nedeniyle İlerici Yazarlar Derneği sona erdi.

İlerici Yazarlar Derneği ile ilgili kısa açıklamadan sonra konumuza devam edecek olursak *Saveyra*'nın anti kolonyal örgütlenmenin merkezi olan Lahor'da kurulmasıyla (1946) Ocak 1947'de yayımlandığı dönemde Urdu edebiyatı diğer edebiyat türlerinde olduğu gibi eleştiriye de etkileyen İlerici Yazarlar Hareketi eğiliminden dolayı güçlü bir mirasa sahipti. Aynı dönemde Halka-yı Erbab-ı Zevk Hareketi etkisi altında saf edebiyat (estetik otoriteye dayalı edebiyat) dünyası da vardı. Bölünme sonrası yıllarda hem edebi hem de siyasi alanda çalkantılar yaşanırken³ bu dinamikleri keşfetmek için çalışmalarına başlayan *Saveyra*, ilk sayısından itibaren İlerici edebiyatın meşalesini taşımaya büyük önem verdi; sanat uğruna edebiyat üretmektense 'devrimci' veya 'aktivist' edebiyat dergisi rolünü üstlendi. Birinci sayıda Zahir Kaşmiri'nin *Adab ka Maddi Nazariyah*⁴ ve Saadat Hasan Mantu'nun *Afsanahnigar aur Cinsi Mesail*⁵ makaleleri bunun kanıtıdır:

*Toplum reform döneminden geçerek devrime doğru ilerlerken ve yeni kurumların yeni sosyal ilişkileri ortaya çıkarken, edebiyatın köklü değişimi de yeni gelenekleri beraberinde getiriyor. Edebiyatın köklü değişimi yeni gelenekleri de beraberinde getirmektedir. Yazarlar biçimde yeni denemeler yaparken üslupları da tamamen değişmektedir.*⁶

Saadat Hasan Mantu ise edebiyatta cinsel konularla ilgili yazıları şöyle açıklamaktadır:

*Yeni edebiyatın cinsel sorunlar yarattığını düşünenler yanılıyor çünkü gerçek şu ki, cinsel sorunlar bu yeni edebiyatı yarattı. Bazen kendi yansımanızı gördüğünüz ve utandığınız bu yeni edebiyatın. ...gerçekçilikle paketlenmiş bir şekerleme olarak sunulması gerekiyor. Onun acısı geçmeyecek olsa da. Yazılarımız size acı ve tuzlu geliyor ama bugüne kadar sunulan tatlılığın insanlığa ne faydası oldu? Nim yaptıkları acıdır ama mutlaka kanı temizler.*⁷

3 Pakistan'ın kuruluşu sonrası basın üzerinde baskıların artması, *Saveyra*'nın editoriyal politikasında ılımlı bir yol izlemesini zorunlu kıldı. 1948 yılında Kamu Güvenliği Yasası kapsamında altı ay boyunca yasaklanan dergiler arasında *Saveyra* da yer aldı. Yapılan düzenlemelerden sonra yayınlarına devam eden dergi devletin sıkı denetimiyle yayınlanmaya devam etti. İlerici Yazarların edebi anlayışları hakkında daha fazla bilgi için bak. Wahid, İrfan Usmani. 2016, *Print Culture and Literary Radicalism in Lahore*, University of Singapore; Mazhar Hayat. 2020. *Politics of Resistance in Pakistan through Progressive Poetry: A Neo Gramscian Study*, *Sir Syed Journal of Education & Social Research*, s.149

4 Zahir Kaşmiri, "Adab ka Maddi Nazariyah", *Saveyra*, sy 1 (1947): 31-35.

5 Saadet Hasan Mantu, "Afsanahnigar aur Cinsi Masail", *Saveyra*, sy 1 (1947): 53-56.

6 Kaşmiri, "Adab ka Maddi Nazariyah", 34.

7 Mantu, "Afsanahnigar aur Cinsi Masail", 56.

Bu açıklamalar *Saveyra* dergisinin edebi söylemdeki yerinin geleneksel edebi yaklaşımlardan uzaklaşarak modernist yaklaşım içinde yer almaya çalıştığının yalın bir göstergesidir. Hatta daha ileriki yıllarda postmodernist yaklaşımın da karşılaştırılmasıyla dergide, Urdu edebiyatının geleceğine dair derinlemesine analizler yapıldığını ifade etmemiz yerinde olacaktır.

Saveyra'nın ilk dönemi (1947-1953) İlerici gelişme dönemi olan 1'den 14-15'e kadar olan sayıdan oluşur. *Saveyra*'nın ilk sayfası üzerine 'Modern Sanatçıların Düşünce Dizini' yazılarak yayınlandı. Daha sonra bu motto derginin üçüncü sayısı ile birlikte 'İlerici Sanatçıların Düşüncelerinin Tercümanı' olarak değiştirildi. Bu dönemde "eleştirel realizm" in öncüleri İhtişam Hüseyin, Ahtar Hüseyin Raepuri, Zahir Kaşmiri, Macnun Gorakhpuri, İbadat Barelvi, Saccad Zahir, Aziz Ahmed, Mümtaz Şirin, Bari Alig, Sardar Caferi, Saadat Hasan Mantu, Mirza Muhammad Hüseyin, Muzaffar Ali Seyyid, Arif Abdul Metin, Halid Gaznevi, Abid Hasan Mantu, Riyaz Cavid vd.'nin ilerici edebi eleştirileri *Saveyra*'nın sayfalarında önemli bir yer tutmuştur. İlerici hareketten gelen eleştirmenler Marksizm'den etkilendiklerinden dolayı edebiyat ve yazarların sosyal ilişkileriyle birlikte psikolojik, sınıfsal ve ideolojik ilişkilerini ve bağlılıklarını eserlerinde vurgulamışlardır. Eleştirmenlerin, eleştiri yaparken yazarın psikolojik ve entelektüel tutumlarıyla birlikte dışsal ve toplumsal etkenlerini de anlamak önemlidir. İlerici eleştirmenler, edebiyat için dışsal ve toplumsal gerçekliklerin yansımalarının gerekli olduğunu kabul etmiş ve edebiyatta aşkınlığı ve hayal dünyasını memnuniyetle karşılamışlardır.

Saveyra'nın editörü Saccad Zahir, sosyalist düşünceleri amaç edinmiş ilerici hareketin kurucularından biridir. *Roşnai* adlı kitabı da bu amacı destekleyen ilerici hareketin tarihini ele alan bir eserdir. Zahir, ayrıca sosyalist düşüncelerini ortak fikirdaşlarıyla *Saveyra*'da savunurken dünyadan çeşitli örneklendirmeler yaparak eylemlerindeki haklılığı anlatmaya gayret etmiştir. Onun basında, Çekoslovakya'da ve Sovyetler Birliği'nde ilericilik (komünizm) sayesinde sadece demokraside değil, edebiyat ve sanatta da özerkliğin sağlandığını yazdığı *Tehzib-i Âlem per Nei Asrat* adlı makalesi bunun tezahürüdür.

*Emekçiler, ülkelerinden kapitalizmi ve büyük derebeylikleri ortadan kaldırarak, günden güne yeni binalar, yeni endüstriler ve gelişmiş tarımla ekonomik yaşam skalasını yükseltiyorlar. Ülkede kültür, bilim, edebiyat ve sanatta sıra dışı bir gelişme olmaktadır. Liberal ve ilerici olmakla suçlanan yazarlar ve sanatçılar, eski kapitalist Çekoslovakya'da bugün, uluslarının yeni kültürel inşasıyla meşgullerdir.*⁸

Saccad Zahir'in bu eleştirisi, iştiraki bakış açısının netliğini ve onun edebiyattaki kararlı ifadesini ortaya koyarken, bu eleştiri ilerici hareketin ideolojik temellerinin sağlamlaşmasına da yardımcı oldu. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi ana amacı ilerici düşüncelere bir platform hazırlamak ve bağımsız Pakistan'da edebiyatın amacı ve rolü üzerine entelektüel tartışmaları teşvik etmek olan *Saveyra*, yaratıcılık ve eleştiri üzerine yazılara önem verdi. Özellikle İlerici görüşün değer kazanmasıyla pek çok tanınmış yazar yazı tarzlarını ve akımlarını bu yöne doğru değiştirmeye başladı. Örneğin Macnun Gorakhpuri'nin eleştirisi de yavaş yavaş Romantizm'den Marksizm'e doğru kaydığı görülmektedir. *Saveyra*'nın 15-16. sayısında yazdığı *Nai aur Purani Kadrin* adlı makalesiyle bu yaklaşım net olarak anlaşılmaktadır.⁹

8 Seccad Zahir, "Tehzib-i Âlem per Nei Asrat", *Saveyra*, sy 5-6 (1949): 103.

9 Macnun Gorakhpuri, "Nai aur Purani Kadrin", *Saveyra*, sy 15-16 (1954): 11-36.

Mecnun'un, romantik eleştiriden Marksist eleştiriye geçmesiyle tarzında yaratıcı bir ihtişam oluşur. İlerici harekette nezaket ve inceliğin temsilcisi olarak kabul edilir.

Marksist eleştiri, Urdu edebiyat eleştirisinin üzerinden çok şey yazılan önemli bir konudur. Zahir Kaşmiri, Marksist eleştiriye, "bir yandan diyalektik tarih teorisi edebiyata uygulanır ve klasik edebiyatın bilimsel ve geleneksel konumu inkâr edilmezken, diğer taraftan Marksist eleştiride estetik değerlerin, mecaz anlatımların ve diğer ideallerin parti devrimleriyle ilişkisi aranır ve değişen dış koşullar bağlamında görülmeye çalışılır" şeklinde açıklamaktadır.¹⁰

İhtişam Hüseyin ilerici eleştirinin güvenilir ve ılımlı bir eleştirmenidir. Marksist eleştiriye temellendirmekle kalmayıp, bunu bir yaşam biçimi olarak da benimserken modern edebiyat tarihini, ekonomik ve kültürel açıdan eleştirmiştir. Klasik edebiyatın tanınması ve geleceğin edebiyatının yaratılması için standartlar oluşturmuştur. İhtişam Hüseyin'in iki makalesi *Saveyra*'da yayımlanmıştır; ilki 3. sayıda *Galib ki Batşakni* (s. 65-72) ve ikincisi 10-11. sayıda, *İkbal ki Rucaiyat* (s. 129-142) adıyla yer almıştır.

Dergide ilerici eleştiri türünde yazılarıyla dikkat çeken bir başka yazar Mümtaz Hüseyin'dir. Mümtaz Hüseyin, ilerici eleştiriye bilimsel temel üzerinde ilerletmeye çalışmıştır. O Marksist ideolojinin yanı sıra felsefe üzerine yaptığı derin araştırmalar nedeniyle diğer ilerici eleştirmenler arasında ayrıcalıklıdır. *Saveyra*'nın ilk döneminde *Şehvaniyat aur La-şuur ke Likhne valon ke Nam* (S. 40, s.65-74), *Tarakki Pasend Adab Kiya He?* (S. 5-6, s.65-74), *Suret aur Mana ka Ba-hami Riştah* (S. 7-8, s.62-71) ve *Avami Adab* (S. 13-14, s.120-127) adlı dört makalesi yayımlanmıştır.

Mümtaz Hüseyin, *Tarakki Pasend Adab Kiya he?* adlı eserinde ilerici edebiyatı iki ilkede şöyle tanımlar: "İlkelerden biri, ilerici edebiyatın işçi sınıfından yana olması, bu sınıfın felsefesinden yanadır. İkinci ilke ise toplumsal ve sınıfsal bilincin yaşamdaki tüm tutkuların önüne geçmesi ve edebiyat da esas olarak bu bilincin yorumlanmasının adıdır."¹¹

Mümtaz Hüseyin *Surat o Mana ka Bahami Riştah* adlı makalesinde klasik şiir ve düzyazı edebiyatını modern edebiyatla karşılaştırır. Ses ile anlam arasındaki ilişkiye açıklık getirerek bu ikisinin birbirine bağlı olduğunu "Yeni bir anlam, yeni bir biçimi de beraberinde getirir, sadece edebiyat için her dönemin edebiyat anlamının ve biçiminin değiştiğini söylemenin doğru olduğunu söylemekte gerçekçi değildir. Bütün biçimler ve anlamlar karşılıklı olarak araç ve amaç ile ilişkilidir." şeklinde ifade eder. Şahzad Manzar, Profesör Mümtaz Hüseyin'i Pakistan'ın en büyük ilericisi olarak tanımlar.¹²

İlerici eleştiride Ali Serdar Caferi 'Ekstremizm/Aşırıılık' bakış açısı sunmaktadır. Caferi'nin ilerici edebiyatın 1857'den sonraki Sir Seyyid hareketi ile ilişkisini açıkladığı *Tarakki Pasend Adab ka Samaci Pas-manzar* (S. 13-14, s. 128-144) adlı makalesi *Saveyra*'da yayımlanmıştır. Caferi, Sir Seyyid, Hali, Şibli ve İkbal'i modern Urdu edebiyatının başlangıç noktası olarak görmekte ve "onlar bilinçli olarak edebiyatla toplumu birbirine bağlamaya çalıştılar ve modern

10 Ebul Kelam Kasmi, ed., *Marksis Tenkid* (Multan: Bekon Books, 2015), 127.

11 Mümtaz Hüseyin, "Tarakki Pasend Adab Kiya Hai", *Saveyra*, sy 5-6 (1949): 74.

12 Mümtaz Hüseyin, "Surat o Mana ka Ba-hami Riştah", *Saveyra*, 1950, 63.

Urdu edebiyatının başladığı yer burasıdır. Bu çaba Sir Seyyid tarafından başlatıldı, Hali, Şibli ve İkbāl onu ileriye taşıdı”¹³ diye ifade etmektedir.

Ali Serdar Caferi’nin yazım tarzı saldırgan, konuşma dili keskin ve biraz da acıdır. Bunun yansımaları hem *Tarakkipasand Adab* adlı kitabında hem *Tarakki Pasend Adab ka Samaci Pas-manzar* adlı makalesinde rastlanır. Özellikle makalesinde “Taş ve topraktan altın çıkarır gibi gericiğin enkazından da ilericiğin mücevherlerini topluyoruz. Feodalizm ve kapitalizm, bu kadar kötü bir sistemden bile iyi bir şey olarak algılıyor ve onun pisliklerini devrim ateşinde yakıyoruz.”¹⁴ ifadesiyle feodal ve kapitalist yapıyı pislik olarak betimlemesi bu sertliğin bir tezahürüdür.

Abid Hasan Mantu, ilerici hareketin son dönem eleştirmenler arasında dikkate değer bir yazardır. Abid Hasan Mantu’nun 13-14. sayısında *Neya Musennifin aur Us ke Bad*, adlı makalesi *Saveyra*’da yayımlanmıştır.¹⁵ Ona göre “Çağ kendi bilincini yaratır ve her çağın kendi dönemine göre ilerleme eğilimleri vardır. Yeni maddi bilimler sayesinde edebiyat, toplum, kültür ve hayatın her alanında makine çağının ürünü olan şeyleri inceleyecek bir bilince sahip olunmuştur.”¹⁶ Abid Hasan Mantu’nun bu düşünceleri hareket ve edebiyat alanında mesuliyet statüsündedir.

1947’den 1960’a kadar İlericilerle birlikte Mümtaz Şirin, Hasan Askari, İntizar Hüseyin ve Muzaffar Ali Seyyid gibi eleştirmenler de ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Mümtaz Şirin, edebiyatın psikolojik ve sosyolojik boyutlarına odaklanarak eleştirisinin çok yönlülüğünü vurgulamıştır. Ayrıca eleştiri noktası hikâyeciliğini o kadar etkilemiştir ki, Şehzad Manzar, Şirin’in eleştirici yanının öykücülüğünü öldürdüğünü ifade etmiştir.¹⁷

Pakistan’ın bağımsızlığından sonra yazarlardan devlete sadık olmaları istenmiş ve Marksist eğilimlere itirazlar başlamıştır. Deneme yazılarıyla modern Urdu edebiyatının teorik arka planını ele alan Muhammed Hasan Askari ve arkadaşları Pakistan ve İslam Edebiyatı Hareketi’nin liderleri olmuş ve ilerici eleştiri güzelliğini aktarmaya devam etmiştir. İhtişam Hüseyin *işselciliğe* itiraz etmiştir. Mümtaz Hüseyin ise *cinsiyetçiliğe* karşı çıkarak Halka-yı Erbab-ı Zevk’in sembolizmini eleştirdi ve dilin ortak ve basit olması gerektiğini, ancak çaba diktatörlük bilgisine dönüşse de şiirin hükmü zalim olsa da şiirin kanı olması gerektiğini söyler.¹⁸

Saveyra’da yayımlanan ilerici eleştiri yazıları bir bütün olarak ele alınırsa, İcaz Rahi’nin “İlerici hareketle ilgili eleştirmenler edebiyata yeni boyutlar kazandırıp onlara yeni aydınlık kazandırırken, aynı zamanda modern ama edebiyatı kendi topraklarına göre değerlendirmenin bir yolunu da sundular. Ahtar Hüseyin Raypuri, İhtişam Hüseyin ve Mümtaz Hüseyin vb. eleştiriye güçlü bir temel oluşturdu.”¹⁹ sözleri övgüye değerdir.

13 Ali Serdar Caferi, “Terakki Pasend Adab ka Samaci Pas manzar”, *S*, sy 13-14 (1953): 128.

14 Caferi, 142.

15 Abid Hasan Mintu, “Neya Menşur aur Us ke Bad”, *Saveyra*, sy 13-14 (1953): 187-204.

16 Mintu, 187.

17 Şehzad Manzar, *Cadid Urdu Afsanah* (Karaçi: Manzar Publications, 1982), 238-43.

18 Mümtaz Hüseyin, “Avami Adab. *Saveyra*”, *Saveyra*, sy 1-14 (1953): 125.

19 Ali İcaz, ed., *Muzakere, Urdu Tenkid ke Paçças Sal* (Rawalpindi: Dhang Printers, 1997), 125.

Türkiye’de Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatında iki yıl görev yapan Dr. İbadat Barelvi’yi de unutmamak gereklidir. Barelvi, ilerici edebi eleştiride gerçekçiliği gözlemlemiş ve sanat eleştirisine Marksizm’i kendine dogma haline getirmeden destek almıştır. Dr. İbadat Barelvi’nin bilimsel yöntemi, mantıksal ve estetiksel üsluptur. *Saveyra* ’daki makaleleri şunlardır: *Urdu adab ke İnhitai Ruchan* (S. 3, s. 73-80), *Miraci* (S.10-11, s. 175-189) ve *Urdu Şairi meyn Hub-i Vatan ki Rivayat* (S.13-14, s.137-165). Bunun dışında Mümtaz Şirin, Abdullah Mulk, Muzaffar Ali Seyyid, Halid Gaznavi ve Muhammad Safdar’ın yazıları da *Saveyra* ’da yayınlandı.

Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu Bağlamında Eleştirel Yazılar

Sembolizmin kurucusu kabul edilen Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu çevresinde yapılan eleştirilerde, eserin niteliğine ilişkin yargı sadece kişisel izlenim ölçeğinde tartışılmakla kalmamış, bu yargı için gerekçenin de gerekli olduğu düşünülmüştür. ‘Yaşam için edebiyat’ sloganının yüksek sesle konuşulduğu bu dönemde Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu ‘edebiyat için edebiyat’ fikrini yaymaya çalışmış, bunun sonucunda sanatın estetik yönü daha da ön plana çıkarmışlardır. Miraci, Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu’nun eleştirisi boyutunun belirlenmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Her ne kadar resmi bir eleştiri kitabı yazmamış olsa da *Maşrik u Mağrib ke Nağme*’de uygulamaya dayalı eleştiri kavramları mevcuttur. Miraci’nin eleştirel görüşlerini açıklayan Dr. Nasir Abbas Nair şunları söylemektedir:

Miraci’nin eleştirisinde, modern şiirin poetikasının bilinmediği yönünde güçlü bir idrak vardır; ancak o, modern şiirin çağdaş döneminde entelektüel, ekonomik ve kültürel düzeylerde meydana gelen değişiklikleri destekleyebileceğine kesinlikle inanmıştır... Miraci’nin eleştirel düşüncelerinin kaynağı çoğunlukla Batı’dan olmakla birlikte, Urdu eleştirisine Batı etkileri açısından yeni bir boyut kazandırmıştır.²⁰

Dolayısıyla eleştirinin nitelikleri ve sınıfları da artık değişkenlik göstermeye başlamış, empresyonist eleştirinin yanı sıra estetik eleştiri de teşvik edilmiştir. Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğuna bağlı eleştirmenlerden Riyaz Ahmad Cavid, İntizar Hüseyin, Muhammad Hasan Askari ve Dr. Vahid Kureyşi, Cilani Kamran’ın makaleleri de *Saveyra* ’da yayınlandı. Muhammed Hasan Askari’nin, sembolizm akımının öncüsü Fransız şair Stephane Mallarme (1842-1898)’nin yazarların kadehlerinden içmeleri için olağan bir fırsat verdiği ‘*Selam*’ şiiri şaire, adeta denizde yolculuk yapıyormuş hissi verdiren, kadehte perileri daldırıp çıkaran ve şaire denizde yolculuk yapıyormuş hissine kaptıran ve şairin adeta ‘yelkeni’ ‘yıldız’ı olan ve onun ‘yolculuğunun varış noktası olan *Sitara ya Badba* (Sayı. 17-18, s.117-123) adlı makalesi yayımlanmıştır.

Muhammed Hasan Askari bu şiiri eleştirirken şöyle yazmaktadır:

Bu şiirde Mallarme, yaratıcı sanatçının bakış açısından düşünüyor. Yolculuğunun arka planı onu ilgilendirmiyor. Eğer sanatçı, eserinin kontrolünü kaybetmeye başlarsa ve mutluluğunda bir farklılık oluyorsa, yaratamaz. Onun için yaratıcılığı her şeydir. Bu nedenle Mallarme

20 NasirAbbas Nair, *Us ko İlk Şahs Samechna to Munasib hi Nahin* (Karaçi: Oxford Univesity Press, 2017), 134.

laubaliğinden dolayı çabalarının üç önemli yönünü kaybetmiş oldu; Yalnızlık, kaya ve yıldız. Bu yolcuların gemisinin, denizin viraneliklerinde kaybolması, bir kayaya çarpıp parçalanması, yıldızlara ulaşması mümkündür. Sanatçı olasılıkların farkındadır. Ama aynı zamanda onlardan da özgürdür. Tek bildiği yolculuğun devam ettiğidir.²¹

Bu topluluğa ait bir başka edebiyat eleştirmeni İntizar Hüseyin'in, hikâye ve gazelde İlerici şiir popülarlığının yalnızca kolay bir yolu olarak anılan aşk coşkısına önemli bir yer verdiği *Adab aur Işk* (S. 47, s.7-12) adlı makalesi de *Saveyra*'da yayınlandı. Makalede Feyz Ahmad Feyz'in '*Much se pelhi se mohabbat Meyri Mehbub Na Mang*' şiirini aşkın hala aşk olduğu konusunda ciddi şekilde eleştirmiştir. Yeni şairin (Feyz Ahmad Feyz) iç görüşü şu noktaya işaret eder:

اور بھی غم میں زمانے میں محبت کے سوا
راحتیں اور بھی ہیں وصل کی راحت کے سوا

Zamanda aşktan başka daha pek çok acılar var

Kavuşma rahatlığından başka daha pek çok rahatlıklar var

Bu Urduca'nın yıkıcı şiiridir. Feyz hayatın acılarında bölünme yarattı. Oysa acılar bölünmez. Hepsı tek bir birlik içinde bütünleşir ve yaşamın acısı şeklinde parlar.²²

Bunun aksine İntizar Hüseyin, *Firak Gorakhpuri*'nin “Ey kötüler bırakın sizi seveyim” mısraını İnsan yaşamının anahtarı olarak görür ve insan ilişkilerinin sevgi süreciyle anlaşılacağına inanır. Makalenin sonunda İntizar Hüseyin, yeni yazarlara her iki yolu, yani “ilerleme” ve “sevgi duygusunu” seçme hakkını verirken şöyle yazmaktadır:

Reformasyon dönemi ve İlerici Hareket dönemi edebiyatının sermayesi öğretimdir. Günümüz yazarına bu iki yol da açıktır; isterse öğretmen tavrını benimseyebilir. Bu sayede edebiyat üretmenin makbul yaygın bileşenlerine ulaşılacak ve edebiyat oluşturma görevi kolaylaşacaktır ve eğer ilk bahsedilen yol (aşk) benimsenmek istenirse, o yol çilelidir ve süreç zihnin algılanma hedefine ulaştıran bir aksiyondur.²³

1947'de Pakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından Pakistan kültürü ve Pakistan kültürel kimliği üzerine tartışmalar başlar. Bu bağlamda yazarlar, eleştirmenler ve aydınlar ‘medeniyeti’ Pakistan kültürünün temeli olarak belirlemişlerdir. Kültürün temeli de İslam'da aranmalıdır. Ancak gerçek şu ki kültür, dile olduğu kadar dine dayanmamaktadır. Din aynı olsa bile her ülkenin kültürü yalnızca dilinden dolayı farklı ve münferittir. Kültür arkeolojik kalıntılarıyla değil diliyle varlığını sürdürür. Ayrıca Pakistan'ın farklı bölgelerinde birçok lehçe ve dil konuşulmaktadır. Urdu dili, Hindistan alt kıtasındaki Müslümanlar arasında siyasi ve sosyal farkındalık yaratmada ve Pakistan'daki başka hiçbir dilinin yapmadığı bir kültür duygusu yaratmada önemli bir rol oynamıştır. Urdu dili uzmanları Pakistan kültürü ve Pakistan'ın kültürel kimliği hakkında makaleler yazmışlardır. Bunlar arasında Halife Abdul Hekim, Abdul Mecid Salik, Şeyh Muhammad Ekrem, Seyyid Muhammad Taki, Dr. İbadat Barelvi, Dr. Camil Calbi, Cavid İkbâl, Ahmad Nadim Kasmi, Salim Ahmed, Abdul Salam

21 Muhammed Hasan Askari, “Sitara Ya Bad Ban”, *Saveyra*, sy 17-18 (1955): 123.

22 İntizar Hüseyin, “Adab Aur Aşk”, *Saveyra*, sy 47 (1974): 10-11.

23 Hüseyin, 74.

Hurşid ve Dr. Muhammad Hasan bahsetmeye değer isimler arasındadır. Kültür anlayışı olmadan edebiyatın taksimi mümkün değildir ve Pakistan’da kültür sorunu çok önemlidir. Abdul Macid Salik’in *Adab ki nei Mesail* (S. 3, s. 81-84), Dr. Muhammad Hasan’ın *Urdu Şaira aur İslami Tasavvuf* (S. 17-18, s.135-149), Şehzad Ahmad’ın *Frauyd ka Nazariye-i Tahzib* (S. 27, s. 17-31), Ceylani Kamran’ın *Basre ka Medrese Tasavvuf aur Teşviş ka Nazariye* (S. 50-52) makaleleri *Saveyra*’da yayımlanmıştır. Bunlarda kültür ve medeniyet tartışmalarının yanı sıra, İran kültür ve medeniyeti ve Hint-İslam medeniyeti ile Pakistan kültür ve medeniyeti kimliği açıklanmaya çalışılmıştır.

Hint Alt kıtasının bölünmesinden sonra her söz ve her eylem Hintli ve Pakistanlı sıfatıyla etiketlendi. Dil, eğitim, kültür, edebiyat, şiir ve güzel sanatlar bile onun baskısından korunamamıştır. Pakistan’ın güzel sanatla ilişkisi de *Saveyra*’da sunulmaktadır. Alt kıtadaki Müslümanlar bin yıllık hâkimiyetleri süresince müzik, dans, resim ve mimari gibi sanat dallarında görkemli işler başardılar. Tarih buna şahittir. İçinde bulunduğumuz çağda ortaya çıkan soru; Hindu-Müslüman medeniyetini kendi kimliğimizi etkilemeyecek kadar kabul etmemizin gerekip gerekmediğidir. Örneğin: Pakistan müziği Hint müziğinden farklı görünecek şekilde nasıl düzenlenmeli? Peki, sanatın diğer alanlarında bu ayrım nasıl yapılabilir? Bu bağlamda Rafik Gaznavi’nin *Pakistani Musiki ka Dhong* adlı makalesi (S.13-14, s. 109-119) ve Hanif Ramey’in *Pakistan meyn Nai Musavviri* makalesi (S.22, s. 44-48) dikkate değerdir.

Pakistan Radyosu ilk Genel Müdürü Zülfikar Ali Buhari, Pakistan Hükûmetine, Pakistan müziğinin temellerinin geliştirilebilmesi için Pakistanlı sanatçıların İspanya ve Mısır’a gönderilmesini teklif etmişti. Rafik Gaznavi, *Pakistani Musika ka Dhong* adlı eserinde Sindh’in Müslümanlar tarafından fethinden günümüze kadar Müslüman müzisyenlerin faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlatır ve yazdığı makalenin sonunda “Müziğin her türünde Müslümanlar, Hinduların son bin yılda yaratamadığı bir isim, yer ve yetenek yaratmışlardır.”²⁴ ifadesiyle Müslümanların Hint alt kıta musikisinde ne kadar önemli bir noktada olduğunu belirtmiştir.

Benzer şekilde Hanif Ramey, *Pakistan meyn Nai Musavviri*’de sanatçının, yaşamın toplumsal yönlerini resim yoluyla sunmasının öneminden bahsederken, insanın psikolojiye olan ilgisinin artmasıyla ressamlar da etkilenmiş ve bu nedenle rüyaların ve düşüncelerin karmaşıklıkları resimlerde belirmeye başlamış, rüyanın ve düşüncenin gerçekliği kabul edilmiştir. Sürrealizm bu kabulün ifadesi olarak adlandırılır. Hanif Ramey ayrıca yeni resim dalı Kübizm’de de resimler yapılabileceğini nesneler farklı açılardan gösterilerek gerçekliğin yeni bir şekilde gösterilirken modern resimde mantık yerine iki ilke belirler: İlk ilkedeki kübizm ve daha sonra konstruktivizm ortaya çıktı. İkinci ilkedeki ise Raoul²⁵ ve Mattise önderliğinde Fovizm akımı doğdu. Bu hareket rengin bağımsızlığının coşkulu sloganıydı.²⁶

Hanif Ramey hakkında şu denilebilir ki resimde mantık yerine ‘duygu’ ve ‘hayal gücünü’ ilke olarak benimsemiştir. Yani gerçekçiliği sadece bir yansıma olarak görmeyip yaratıcı ve soyut bir şekilde de sunulabileceğini ifade eder.

24 Refik Gaznavi, “Pakistani Musiki ka Dhong”, *Saveyra*, sy 13-14 (1953): 109.

25 Raoul Dufy ve Henri Mattise Fovizm hareketinin kurucularıdır.

26 Hanif Ramey, “Pakistan Meyn Nei Musavviri”, *Saveyra*, sy 22 (1957): 46.

Hanif Ramey yazının sonunda güzel sanatların sadece devletin himayesi altında gelişme yolunda ilerleyebileceğini yazarken Ressamların resim yapmayı bir geçim kaynağı haline getirmeyip, aksine bir hobi ve uğraş haline getirdiklerini ve resimlerin şimdi eskisinden çok daha fazla sergilendiğini belirtir. Hanif Ramey'e göre bunun nedeni eğitilmiş ve tarafsız insanların yavaş yavaş yeni resme ilgi duymaya başlamasıdır, ancak artık Pakistanlıların yaratıcı ruhunun edebiyat ve müzikten çok resim yoluyla ifade edildiğini de ifade eder.²⁷ *Saveyra*'da ulusal ve uluslararası sanatçıların çok sayıda resim ve kaligrafi örneği mevcuttur.

Saveyra'da aynı zamanda linguistik edebi eleştiri ile ilgili makaleler de yayımlanmıştır. İftihar Calib, Anis Nagi ve çalışma arkadaşları, dilsel yapılar adına çitayı yükseltmişler, yalnızca dilsel deneyler lehine içerik ve konuları göz ardı etmişlerdir. Kendisinden önceki neslin şair ve eleştirmenlerini (örneğin: Ahmed Nadim Kami, Kayyum Nazar ve Vakar Azim vd.) reddetmeyi ve eski dil kalıplarını terk etmeyi gerekli görmüşlerdir. *Saveyra* da bu eleştirel eğilimi de kendi içinde birleştirmeye çalışmış ve İftihar Calib'in *Lisani Taşkilat* (S. 34, s. 25-38) ve Anis Nagi'nin *Pablo Neruda ki Talaş* (S. 47, s. 124-144) adlı makalelerini yayımlamıştır.

İftihar Calib “kelimeler dilsel yapılarda nesne statüsünü alırlar. Kelimeler nesnelleştikçe genel bir kavram yerine özel bir anlam üretirler. Anlamın varlığı, çıkarımlar, tümdengelim ve şiirsel akıl yürütmeler belirli bir anlamın varlığıyla bağlantılıdır.”²⁸ derken, Anis Nagi, *Pablo Neruda ki Talaş* adlı makalesinde uygulamalı bir örnek sunmaktadır.

İkbalîyat çalışmalarına ışık tutacak edebi eleştirel yazılar da göz ardı edilmemelidir. İkbalîyat'a değerli katkılar sağlayan İkbal'in düşüncesi ve kişiliğinin anlaşılmasına ilişkin yazılar *Saveyra*'da da yayımlanmıştır. Bunların arasında, Dr. Cavid İkbal'in *İkbal eyk Bap ki Haysiyat se* (S. 3, s. 89-96) ve *Liberalizm ki Tahrîk aur ve Allame İkbal* (S. 23, 27-30), İhtişam Hüseyin'in *İkbal ki Rucaiyat ke Çand Pahlo* (S. 10-11, 129-142) ve Cilani Kamran'ı *Mezheb ke Mustakbil ka Mesele aur İkbal* (S. 47, 22-31) makaleleri zikredilmeye değerdir.

İhtişam Hüseyin ilerici fikirlerine dayanarak İkbal'in, Platon'un idealizmine karşı olsa da gerçeklikten çok nesnellığe daha yakın olduğu yönünde onun şiir sanatını eleştirmektedir:

*Onun (İkbal'in) iyimserlik felsefesi zaman zaman tehlikeli derecede hayal ürünü görünmektedir. O toplumsal yaşamın çatışmasını sınıf sömürüsü ve emperyalizm ile kapitalizmin sömürüsü ışığında görmüş olsaydı; insanların aç ve zoraki yaşam rutinlerine baksaydı, bize ruhsal gelişimden önce hayatta kalmanın, kişinin kendi sosyal ve politik sistemine karşı şiddetli bir mücadele gerektirdiğini söyleyebilirdi.*²⁹

Buna karşılık, Ceylani Kamran, *Mezheb ke Müstakbil ka Mesele aur İkbal* adlı makalesinde üç dönemi (İnanç, düşünce, Felsefe ve Vahiy) ayrıntılı olarak açıklar ve sonunda şu sonuca varır: “İkbal'e göre dinin geleceği insanın doğasıyla ve insan, biyolojisiyle dünyada var olduğu sürece asla belirsiz olamaz.”³⁰

Pakistan'ın kuruluşundan sonra eleştirmenler geçmişin edebiyatının ve şiirinin önemini yeniden vurgulamışlardır. Bu bağlamda Muhammad Hasan Askari, İhtişam Hüseyin, Mümtaz

27 Ramey, 48.

28 İftihar Calib, “Lisani Teşkilat”, *Saveyra*, sy 34 (1964): 64.

29 Hüseyin, “Avami Adab. *Saveyra*”, 142.

30 Ceylani Kamran, “Mezheb ke Müstakbil ka Mesele aur İkbal”, *Saveyra*, sy 47 (1974): 42.

Hüseyin ve Saccad Bakir Rizvi, Dr. Andalib Şadani ve Dr. Vahid Kureyşi'nin isimleri anılmaya değerdir. Klasik dönem edebiyatçılarının çalışmalarını edebi eleştiri açıdan inceleyen İhtişam Hüseyin'in *Galib ki Batşukni*'si (Sayı: 3), Dr. Vahid Kureyşi'nin *Yadgar Ghalib*'i (Sayı: 22, s. 9-43) ve Dr. Andalib Şadani'nin *Şifta*'sı (Sayı: 20) *Saveyra*'da yayımlanmıştır.

Eski edebiyat ve yaratıcıların yanı sıra yeni yazarlar üzerinde de eleştirel makaleler, *Saveyra*'ya dayanarak eski ve modern edebiyatı bir araya getirdiği söylenebilir. Modern çağın şair ve yazarları üzerine yazılan makalelerde Dr. İbadat Bareilvi'nin *Şair-i İnkıbal*'ı (S. 27, s. 32-55), Hanif Ramey'nin *Saadat Hasan Manto: Caizah* (S 19-21, s. 516-518), İcaz Ahmed'in *Miraci: Şahsiyeti aur Fen* (S. 36, s. 5-39), Enver Saccad'ın *Mavcudah Drama aur Banu Kudsiya* (S. 43) Salim Ahmed'in *Kuçh Askari Sahib ke bare meyn* (S. 56-57) Salahuddin Mahmud'un *Muhammed Hasan Askari, Eyk Yad* (S. 56-57), Dr. Farman Fatehpuri'nin *Münir Niyazi: Kai rut ka Şair* (S. 50-51, s. 69-88), Muhammed Umar Meymon'un *İntizar Hüseyin: Hafize ki Baz-yaft, Zeval aur Şahsiyat ki Movt* (S. 50-51, s.43-68) Muzaffar Ali Seyyid'in *Raşid aur İran* (S.60) dikkate değer makalelerdir.

Sonuç

Saveyra'da yayımlanan yazılara genel olarak bakıldığında, Urdu eleştiri geleneğinin gelişiminde bu derginin adının ön planda olduğu görülmektedir; post-bölünme Urdu edebiyatında edebi akım olarak öne çıkan *eleştirel realizm* üzerine çalışmalar sundu. Özellikle bölünme sonrası çıkan sayılarda sola dönük belirgin bir değişim görülmektedir. 3. ile 11. sayılar arasında editöryal politika radikal bir tutum sergilerken daha sonraki sayılarda bu radikal tavır hafiflemiş, ilerici edebi ve sosyal amaca adanmış liberal bir dergi olarak hüviyetini korumuştur.

İlk sayılarda İlerici Yazarlar Hareketi yazarları ve daha sonraki sayılarda, ikinci modern edebi hareket olarak bilinen Estetik Düşünce Sahibi İnsanlar Topluluğu yazarları edebi eleştirilerde yazılar kaleme alırlar ve edebiyatı sadece sanatsal bir amaç çerçevesinde değerlendirirken, edebiyatın toplumsal ve politik boyutlarından çok estetik yönüne odaklandıkları anlaşılmaktadır. Pakistan edebiyat hareketi içinde yer alan bu iki topluluk birbirine karşı olsalar da objektif bir tutum sergileyen *Saveyra*'da yazılarının yayımlandığını görmekteyiz.

Bu dergide Pakistan'ın iki ilerici edebi grubunun, Urdu edebiyatı üzerine klasik ve modern dönem örnekleri incelenerek, farklı dönem de yer alan yazarlar ve eserler tetkik edilmiştir. Ayrıca kültürel eleştiriler, edebi akımlar, şiir ve edebiyat teorisi, toplumsal sorunlar odak noktası olmuştur. A. Nadim Kasmi, Ahmed Muştak, Salahuddin Mahmud gibi farklı düşünce sahiplerinin editörlük dönemlerinde, Marksist eleştiri, reformist eleştiri ve nesnel eleştiri ve estetik eleştiri, psikolojik eleştiri, empresyonist eleştiri ve İslami ve Pakistan'a has neo-ekollere ait eleştirmenler gibi farklı eğilimlerde yazılar yayımlanmıştır. Pakistan'ın eleştirel tarihindeki yönelimler, *Saveyra*'da yayınlanan eleştirel makaleler aracılığıyla açıkça gözlemleyebiliriz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Askari, Muhammed Hasan. "Sitara Ya Bad Ban". *Saveyra*, sy 17-18 (1955): 117-224.
- Belen Özcan, Asuman. *Doğu Kültüründe Anlatı Geleneği: Urdu*. Ankara: Hdy yayınları, 2012.
- Caferi, Ali Serdar. "Terakki Pasend Adab ka Samaci Pas manzar". *S*, sy 13-14 (1953): 128-44.
- Calib, İftihar. "Lisani Teşkilat". *Saveyra*, sy 34 (1964): 38-65.
- Çakmakçı, Mehmet Kemal. "Halka-yı Erbab-ı Zevk ve Urdu Şiirine Yansımaları". *Tidsad*, sy 15 (2017): 355-63.
- Gaznevi, Refik. "Pakistani Musiki ka Dhong". *Saveyra*, sy 13-14 (1953): 109-19.
- Gorakhpuri, Macnun. "Nai aur Puranii Kadrin". *Saveyra*, sy 15-16 (1954): 11-36.
- Hüseyin, İntizar. "Adab Aur Aşk". *Saveyra*, sy 47 (1974): 7-13.
- Hüseyin, Mümtaz. "Avami Adab. *Saveyra*". *Saveyra*, sy 1-14 (1953): 120-27.
- . "Surat o Mana ka Ba-hami Rıstah". *Saveyra*, 1950, 62-81.
- . "Terakki Pasend Adab Kiya Hai". *Saveyra*, sy 5-6 (1949): 65-74.
- İcaz, Ali, ed. *Muzakere, Urdu Tenkid ke Paçças Sal*. Rawalpindi: Dhang Printers, 1997.
- Kamran, Ceylani. "Mezheb ke Müstakbil ka Mesele aur İkbal". *Saveyra*, sy 47 (1974): 22-32.
- Kasmi, Ebul Kelam, ed. *Marksis Tenkid*. Multan: Bekon Books, 2015.
- Kaşmiri, Zahir. "Adab ka Maddi Nazariyah". *Saveyra*, sy 1 (1947): 31-35.
- Mantu, Saadet Hasan. "Afsananigar aur Cinsi Masail". *Saveyra*, sy 1 (1947): 53-56.
- Manzar, Şehzad. *Cadid Urdu Afsanah*. Karaçi: Manzar Publications, 1982.
- Mintu, Abid Hasan. "Neya Menşur aur Us ke Bad". *Saveyra*, sy 13-14 (1953): 187-204.
- Nair, NasırAbbas. *Us ko İk Şahs Samechna to Munasib hi Nahin*. Karaçi: Oxford Univesity Press, 2017.
- Ramey, Hanif. "Pakistan Meyn Nei Musavviri". *Saveyra*, sy 22 (1957): 45-48.
- Sadid, Anvar. *Urdu Edeb ki Tahrikin*. Karaçi: Encumen-i Terakki Urdu, 2004.
- Zahir, Seccad. "Tehzib-i Âlem per Nei Asrat". *Saveyra*, sy 5-6 (1949): 101-119

